

INHOUD

1. Vertaalaantekeningen bij Exodus 12
  2. *Bijbel Basics*
  3. Afbeeldingen en andere suggesties
  4. Uitleg van Exodus 12
  5. Theologische lijnen en betekenis
  6. Het exodusmotief in andere delen van de Bijbel
  7. Verbinding met actuele thema's
- Bijlage 1: De historische achtergrond van Pesach
Bijlage 2: De datering van de uittocht

1. VERTAALAANTEKENINGEN BIJ EXODUS 12

De tekst van de NBV21 is te vinden op debijbel.nl of op bijbel.nbv21.nl.

[12] *en ik zal alle Egyptische goden een afstraffing geven* – De NBV uit 2004 vertaalde de laatste zin van vers 12 met 'en ik zal alle Egyptische goden van hun voetstuk stoten'. De Hebreeuwse tekst heeft letterlijk: 'Ik zal aan alle Egyptische goden gerichten doen'. De NBV21 blijft dichterbij de brontekst door te vertalen met: 'Ik zal alle Egyptische goden een afstraffing geven'. Dat past ook beter bij hoe de uitdrukking 'gerichten doen' meestal vertaald is in de NBV/NBV21.

[22] *Laat ieder daarna een bosje majoraan nemen* – In de NBV uit 2004 was vertaald met 'een bos majoraantakken'. Dat deed echter te veel denken aan een flinke takkenbos, terwijl majoraan maar een iel plantje is. De vertaling is daarom in de NBV21 gewijzigd in 'een bosje majoraan'.

[30] *Die nacht stonden de farao en al zijn hovelingen en alle Egyptenaren op* – In vers 30 bevat de NBV21 een wijziging t.o.v. de NBV uit 2004. De Hebreeuwse tekst luidt, letterlijk vertaald: 'En de farao stond die nacht op, en ook al zijn dienaren en heel Egypte'. De NBV vertaalde met: 'De farao, zijn hovelingen en alle andere Egyptenaren schrokken die nacht wakker'. De invulling met 'schrokken wakker' is niet nodig. De NBV21 blijft dichterbij de brontekst door te vertalen met: 'Die nacht stonden de farao en al zijn hovelingen en alle Egyptenaren op'. De herhaling van 'al' en 'alle' geeft ook een dramatisch effect.

2. BIJBEL BASICS

Onder de titel 'Beloofd land in zicht' brengt *Bijbel Basics* de reis van Israël, vanaf de bevrijding tot aan het beloofde land in beeld door middel van levendige verhalen, leuke opdrachten en een prachtige kijktafel. Verschillende thema's die hieronder in sectie 6 en 7 genoemd worden, komen ook in *Bijbel Basics* aan de orde. Lees hier meer over het programma en de bijbehorende materialen: <https://debijbel.nl/bijbelbasics>.

Het schema van *Bijbel Basics* ziet er als volgt uit:

6 maart 2022:	Exodus 12:21-31
13 maart 2022:	Exodus 13:3-10
20 maart 2022:	Exodus 14:5-22
27 maart 2022:	Deuteronomium 8:7-18
3 april 2022:	Lucas 22:7-8
10 april 2022:	Lucas 23:44-49
17 april 2022:	Lucas 23:50-24:8

De programma-onderdelen zijn hier te bekijken: <https://debijbel.nl/bijbelbasics/series/veertigdagentijd-en-pasen-v-beloofd-land-in-zicht>

3. AFBEELDINGEN EN ANDERE SUGGESTIES

Afbeeldingen van debijbel.nl:

- Sandalen: <https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/kennis-achtergronden/familie-menselijk-lichaam/1008/sandalen>
- Sieraden in de tijd van de Bijbel: <https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/kennis-achtergronden/familie-menselijk-lichaam/2336/sieraden-in-het-oude-israel>

Overige afbeeldingen:

- Majoraan, hysop, mierikswortel etc.: zie o.a. Wikipedia
- J.M.W. Turner, De tiende plaag van Egypte
- Horace William Petherick (1839-1919), The Exodus
- Francisco de Zurbarán (1598-1664), Agnus Dei
- Arthur Hacker (1858-1919), And There Was a Great Cry in Egypt
- James J Tissot (1896-1902), The Exodus

Achtergrondinformatie bij Pesach (en andere feesten): <https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/kennis-achtergronden/godsdienst-van-israel/2277/pesach-ot>

Tijdlijn bij de vroege geschiedenis van Israël: <https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/kennis-achtergronden/bijbelse-personen/7220/tijdlijn-1-vroege-geschiedenis>

Gedicht: Ida Gerhardt, Uittocht.

Gespreksvragen bij dit thema zijn te vinden in sectie 7 hieronder.

4. UITLEG VAN EXODUS 12

Inleiding

De uittocht, Gods bevrijding van het volk Israël uit Egypte, wordt wel gezien als de belangrijkste gebeurtenis in de godsdienst van Israël. Een gebeurtenis die aan de basis ligt van het jodendom, maar die ook de leest vormt waarop het christelijke paasfeest is geschoeid, het feest waarop we de bevrijding van de mens door Christus vieren. Niet alleen in de godsdienst, maar ook in kunst en literatuur door de eeuwen heen heeft de uittocht een grote bron van inspiratie gevormd. Talloze kunstwerken, gedichten en boeken hebben de exodus als motief of thema. Meer recentelijk zijn er verschillende verfilmingen van het boek Exodus gemaakt. (Zie bijvoorbeeld https://www.youtube.com/watch?v=VFIYsNMrc_s)

Wat is toch de kracht van het exodus-verhaal, waardoor het mensen door de eeuwen heen zo sterk heeft aangesproken? Misschien ligt het erin besloten dat thema's als de gebondenheid van de mens en het verlangen naar vrijheid en bevrijding zo universeel zijn. De Hagada (de liturgie die tijdens de Joodse pesachmaaltijd wordt gebruikt) verwoordt het als volgt: *In iedere generatie moet ieder individu zichzelf beschouwen als zelf uit Egypte te zijn getrokken.*

De exodus, niet alleen die van het volk Israël, maar die van ieder mens, is een bevrijding die een hoogtepunt vormt, maar geen eindpunt. Het vormt een nieuw begin: het begin van een lange reis door de woestijn op weg naar het beloofde land. De reis is zwaar en lang, maar we worden aangemoedigd om het prachtige einddoel steeds voor ogen te houden. In Exodus 12 wordt verteld over de voltrekking van het oordeel van de tiende plaag, en over de manier waarop de Israëlieten ervan worden gered.

Exodus 12 kan worden ingedeeld in drie hoofddelen:

- I. 1-28 De instelling van het pesachfeest
- II. 29-42 De voltrekking van de tiende plaag
- III. 43-50 Aanvullende voorschriften voor het pesachfeest

I. De instelling van het pesachfeest (12:1-28)

1-2 Volgens Exodus 13:4 begint het nieuwe jaar met de maand *abib*. Het woord 'abib' verwijst naar pas gerijpt koren. Daaruit kunnen we afleiden dat het feest waarschijnlijk in het voorjaar plaatsvond. Na de ballingschap werd die maand nisan genoemd. Hoe valt dit te verenigen met bijbelteksten zoals Exodus 23:16 en 34:22 die voorschrijven dat nieuwjaar in het najaar moet gevierd (net als in het huidige jodendom)? Volgens de historicus Flavius Josefus kende men in Israël twee nieuwjaarsdata: men rekende met een godsdienstig jaar, dat begon in het voorjaar, en met een burgerlijk jaar, dat begon in het najaar. Een gangbare historische verklaring is dat Israël eerst een herfstkalender had, die pas later, onder Babylonische invloed, plaats heeft gemaakt voor een lentekalender.

3-6 De uitdrukking die in het Hebreeuws gebruikt wordt voor 'zonder enig gebrek' is *tamim* (תָּמִים) – 'volmaakt'. Daarmee voldeed het pesachlam aan de eis waaraan een offerdier moest voldoen, zoals beschreven in Lev. 22:19-22: het moesten gezonde dieren zijn, zonder gebrek of wond. Dit roept de vraag op: Was het pesachlam een offer? Als je kijkt naar de manier waarop het pesachlam in Exodus 12 beschreven wordt, komt het daar inderdaad dichtbij in de buurt. Dat is opvallend, want de hele offercultus met alle voorschriften daaromheen kwam pas later. Dit lijkt een naar voren gehaald moment. De terminologie doet direct denken aan de offercultus, maar dit is de enige keer dat de Israëlieten thuis een offer brengen, en dat dit gedaan wordt door niet-priesters. In Exodus 19:6 wordt dit benoemd in Gods belofte dat heel Israël een koninkrijk van priesters zal zijn, een heilig volk. Bij het pesachfeest is Israël dus even het volk zoals het door God bedoeld is: een bevrijd volk, volkomen toegewijd aan God.

De reden voor de praktijk in vers 4 blijkt uit vers 10: het offerdier moest in één nacht opgegeten worden en er mocht helemaal niets van overblijven.

De aanwijzing in vers 6 heeft er misschien mee te maken dat het dier alsnog ziek of onrein zou kunnen raken. Op de veertiende dag moesten de familiehoofden gezamenlijk de lammeren slachten. In dit gedeelte wordt er gesproken over gezinnen die samen de pesachmaaltijd houden, maar in het latere jodendom konden het ook andere gezelschappen zijn. Denk aan Jezus die de pesachmaaltijd samen met zijn leerlingen viert.

7 Hier horen de Israëlieten wat ze moeten doen met het bloed dat tijdens het slachten is vrijgekomen. Het Hebreeuwse woord voor 'deurpost' is *mezuzā* (מְזוּזָה). We kennen dit woord ook als benaming van het kokertje met een bijbeltekst erin dat bij Joodse mensen aan de rechterdeurpost hangt.

Godsdiensthistorische achtergrond: De deur vormde een afscherming van de buitenwereld met zijn dreigende, kwade machten. Om die kwade machten buiten de deur te houden werden er in het Oude Nabije Oosten amuletten en beeltenissen van goden bij de deuropening aangebracht en werden er bezwerende formules op de deurposten en de bovendorpel geschreven. Men geloofde dat hieraan afwerende (ofwel apotropische) krachten verbonden waren. Dit gold misschien ook voor het bloed aan de deurposten. Anderzijds duidt de bijbeltekst zelf het bloed aan de deurposten slechts als een teken (zie vers 13).

Hoe werkte het ritueel van het pesachlam nu precies? Als je alle gegevens in dit hoofdstuk op een rijtje zet, ontstaat het volgende beeld. In het bloed van offerdieren schuilt levenskracht. In de offercultus wordt deze levenskracht gebruikt om onreinheid, die met de dood te maken heeft, als het ware af te wassen. Doordat het bloed van het lam aan de deurposten wordt aangebracht, ontstaat er in het huis een sacrale, gewijde ruimte. De deur is de grens tussen de sfeer van het leven en de sfeer van de dood. Vandaar dat het lam ook niet naar buiten gebracht mocht worden. In de beschrijving van het pesachoffer speelt het begrip 'zonde' geen rol. Het is een offer dat – door het bloed, de levenskracht, van het lam – de gemeenschap in de sfeer van het leven plaatst en de dood buiten houdt.

8-10 Het roosteren van het vlees is waarschijnlijk een reactie op een bepaalde gewoonte uit die tijd: het was een oudoosters gebruik om tijdens voorjaarsfeesten de schapen rauw of half gekookt te eten. Op die manier geloofde men deel te krijgen aan het leven van het dier of zelfs van een godheid.

Waarom het dier heel moest blijven en helemaal moest worden opgegeten is niet helemaal duidelijk. Mogelijk wordt op deze manier de eenheid van het volk tot uitdrukking gebracht. De deelnemers aan de maaltijd vormen samen een volkomen eenheid door het ongedeelde dier volledig op te eten.

Ongedesemd brood is brood waarvan het deeg niet is gerezen. Als rijsmiddel gebruikte men desem, een soort gist. Het Hebreeuwse woord voor 'ongedesemd brood' is *מַצוֹת* - *matsot*, wat nog doorklinkt in de bekende matzes. Dat het deeg niet mocht rijzen, hangt wellicht samen met de haast waarmee het volk uit Egypte weg moest trekken: voor het rijzen van het deeg was geen tijd (vers 39). Daarnaast heeft het waarschijnlijk nog een andere betekenis: desem of gist staat symbool voor bederf. Door gist wordt brood sneller oud en bederft het eerder. De Israëlieten moesten als nieuw volk uit Egypte wegtrekken, en daarom moest alles wat vatbaar was voor bederf – zowel in letterlijke als in figuurlijke zin – worden vermeden. Het ongedesemde brood houdt dus verband met zuivering, vernieuwing.

In het Nieuwe Testament vind je deze gedachte terug in 1 Korintiërs 5:6-8. Paulus trekt daar de vergelijking tussen een klein beetje gist dat het hele deeg kan laten rijzen, en het zondige gedrag van één persoon dat invloed kan hebben op de hele gemeente. De gemeente moet zijn als het ongedesemde, 'zuivere' brood. Christus wordt in deze zelfde tekst het pesachlam genoemd. Net zoals in de pesachviering het brood en het lam bij elkaar horen, zo hoort de gemeente bij Christus.

De bijbeltekst geeft geen uitleg voor de bittere kruiden. Mogelijk verwijzen die naar het zware werk dat de Israëlieten in Egypte moesten verrichten. In Exodus 1:14 wordt voor dat slavenwerk hetzelfde woord

gebruikt: *maror* (מָרֹר) – ‘bitter, zwaar’. Een meer godsdiensthistorische uitleg is dat bittere kruiden een apotropëische kracht zouden hebben: ze zouden kwade machten kunnen verjagen.

Tijdens de Joodse seidermaaltijd wordt als bitter kruid vaak mierikswortel gebruikt.

11 De Israëlieten moeten zich voorbereiden op een vlucht. Door de gordel werd het onderkleed opgetrokken, waardoor je sneller kon lopen.

Het vers eindigt met de zin: ‘Dit is een *pèsach* (פֶּסַח) voor de HEER’. Hoe *pèsach* hier precies moet worden opgevat is omstreden. Misschien heeft het hier opzettelijk een dubbele betekenis: *Pesach* verwijst naar het pesachlam, dat hiervóór beschreven is. Maar het wijst ook vooruit naar gebeurtenissen die in de volgende verzen beschreven worden.

12-13 Het offerlam sterft als het ware in plaats van de oudste zoon. Hier komen we bij de tweede betekenis van *pèsach*. Het is afkomstig van het werkwoord *pasach*, dat ‘voorbijgaan’ betekent. *Pesach* betekent dus ‘voorbijgaan’, en verwijst naar het voorbijgaan van de dood.

פָּסַח (*pasach*): 1. Huppelen, springen; 2. Voorbijgaan; 3. Beschermen, redden

פֶּסַח (*pèsach*): 1. (Pesach)lam; 2. Offer van het pesachlam; 3. Pesachmaaltijd

De tiende plaag zal aan iedereen duidelijk maken dat de Egyptische goden, waaronder de farao die meende zelf een oppergod te zijn, niet zijn opgewassen tegen de God van Israël. De bevrijdende kracht van Jahwe is groter dan de onderdrukkende macht van de Egyptische goden.

Farao Horemheb (links) is even groot afgebeeld als de god Horus, hun status was gelijkwaardig.

14 Het pesachfeest geldt als een eeuwigdurende instelling.

15-20 Zeven dagen lang mag er niets gegeten worden dat zuurdesem bevat. In het latere jodendom wordt dit gebruik zeer precies uitgevoerd. Er vind in traditioneel joodse huishoudens een grondige schoonmaak plaats waarbij het hele huis wordt gereinigd van alle mogelijke resten van gerezen brood en gist. Er bestaan zelfs elektrische apparaten waarmee zuurdesem of gist kan worden opgespoord. Voor kinderen wordt er een spel van gemaakt: Ouders verstopten restjes brood in huis, die de kinderen mogen zoeken.

In Lev. 23:10 lezen we dat de Israëlieten tijdens deze week, op de dag na sabbat, een deel van de eerste oogst (de gersteoogst) als offer naar de priester moesten brengen. Precies vijftig dagen later werd het einde van de gersteoogst gevierd, tijdens het Wekenfeest (*Sjavoe'ot*). De latere christelijke invulling van het Wekenfeest is Pinksteren.

Nederlandse naam	Hebreeuwse naam	OT-betekenis	Wanneer?	NT-betekenis
Pesach / Pasen	Pèsach	Bevrijding uit Egypte	14 ^e nisan	Sterven & opstanding van Jezus
Feest van het Ongedeseemde brood	Matzot	Bevrijding uit Egypte	Direct na Pèsach: 15 ^e nisan	Zuiver en rein bestaan als gemeente
Oogstfeest (feest van de eerstelingen)	Bikkoerim	Eerste gerste-oogst (deel naar tempel gebracht)	Tijdens het feest van het Ongedeseemde brood, en op de eerste sabbat na Pesach.	'Eersteling' wordt gebruikt voor Christus en degenen die door Hem al deelhebben aan het eschatologisch heil
Wekenfeest / Pinksteren	Sjavoe'ot	Einde gerste-oogst. Ontvangst van de wet op de Sinai	50 dagen na het feest van de eerstelingen	Uitstorting van de heilige Geest.

Over de oorsprong en ontwikkeling van de oudtestamentische feestkalender is een boek geschreven door Jan Wagenaar. Zie: Jan A. Wagenaar, *Origin and Transformation of the Ancient Israelite Festival Calendar*, *Beihefte zur Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* 6, Wiesbaden, 2005.

21-25 Ten opzichte van het eerdere gedeelte komen we in deze verzen een paar nieuwe details tegen. Het bloed moet op de deurposten worden gestreken met een bundel takjes van een plant, 'ezov' (עֶזוֹב), dat elders in het Oude Testament gebruikt wordt bij reinigingsrituelen. In oudere vertalingen werd dit meestal vertaald met 'hysop'. Maar hysop kwam in Israël niet voor. Inmiddels neemt men meestal aan dat het om majoraan gaat. Majoraan is een kruid met dunne takjes en met harige blaadjes die makkelijk vocht vasthouden. Het staat bekend om zijn reinigende werking. Majoraan wordt door de Samaritanen nog steeds gebruikt bij hun pesachritueel. In het Nieuwe Testament wordt naar dit plantje verwezen in Johannes 19:29, waar Jezus aan het kruis een vochtige spons krijgt toegereikt op een stengel van deze plant.

Majoraan (links), Hysop (rechts)

Het bosje majoraan moest in een schaal met bloed worden gedoopt. Het Hebreeuwse woord voor 'schaal' (חַף) kan ook 'drempel' betekenen. Een alternatieve interpretatie is dan ook dat het lam op de drempel van het huis geslacht moest

worden. Dat zou verklaren waarom alleen de deurposten en bovendorpel met bloed bestreken hoefden te worden. De drempel was al met bloed bedekt.

Een tweede nieuw detail is dat niet God zelf het doodsvonnis blijkt uit te voeren, maar dat dit gedaan wordt door een 'verderfengel'. In het Hebreeuws staat er *ha-masjchit* (הַמַּשְׁחִית), letterlijk 'de vernietiger' of 'verderver'. De term *ha-masjchit* komt in het OT één keer vaker voor, nl. in 2 Samuel 24:15-17, waar de verderfengel in opdracht van God de pest laat uitbreken. Verder wordt er in 2 Kon. 19:35-37 waarschijnlijk naar dezelfde figuur verwezen, hoewel hier niet dezelfde uitdrukking wordt gebruikt: het gaat in deze tekst over een 'engel' (מַלְאָךְ – *mal'ak*) van de HEER die de Assyrische soldaten doodt die zich bij Jeruzalem hebben gelegd.

Overigens staat het woord מַשְׁחִית ook in vers 13, maar daar zonder lidwoord. Volgens sommige exegeten moet het woord ook daar al geïnterpreteerd worden als 'verderver' verwijzend naar de verderfengel. Maar de meeste vertalingen vertalen in vers 13, vanwege het ontbreken van het lidwoord, met '(een plaag tot) vernietiging' (vgl. NBV21: 'de dodelijke plaag').

24-27 Op deze verzen (naast bijv. Deut. 6:20) is in het jodendom de traditie gebaseerd dat tijdens de seidermaaltijd het jongste kind vragen stelt over de betekenis van de gebruiken tijdens die maaltijd. Eén van die vragen luidt: 'Waarom is deze avond zo anders dan alle andere avonden?'

II. De voltrekking van de tiende plaag (12:29-42)

29-32 Vers 31 lijkt erop te wijzen dat de farao nog steeds niet de bedoeling had om het volk definitief te laten: ze mochten, overeenkomstig hun verzoek, drie dagen lang de HEER gaan vereren in de woestijn, maar moesten daarna weer terugkomen. De farao heeft zijn aanspraak op Israël nog steeds niet opgegeven.

Een opvallend detail in vers 32 is dat de farao aan Mozes en Aäron vraagt om voor hem bij God om een zegen te bidden. De koning hoopt dat Mozes voor hem een goed woordje doet bij God, zodat de rampspoed plaats zal maken voor zegen. Indirect spreekt de farao hiermee zijn afhankelijkheid uit tegenover de God van Israël.

33-36 De Israëlieten nemen het ongerezen deeg mee in baktroggen en dragen die op hun schouders. Er was, volgens vers 39, geen tijd geweest om het deeg met zuurdesem te laten rijzen. Dat lijkt in tegenspraak is met vers 8 en 11, waar verteld wordt dat ze die nacht ongedesemd brood aten. Een mogelijke uitleg is dat de Israëlieten 's nachts wel degelijk ongedesemd brood hadden gegeten maar dat ze ook nog deeg meenamen voor onderweg, voor tijdens de reis. Maar er zijn ook exegeten die menen dat deze twee verzen elkaar inderdaad tegenspreken. Ze verklaren dit aan de hand van verschillende tradities waaruit Exodus 12 is opgebouwd. Die verschillende tradities of bronnen verklaren wellicht bepaalde oneffenheden in het verhaal. Zo lijkt de tekst bijvoorbeeld ook ambigu als het gaat om de vraag of de Israëlieten nu uit Egypte zijn *weggevlucht* of werden *weggestuurd*.

Tussen haakjes wordt meegedeeld dat de Israëlieten de Egyptenaren om zilveren en gouden sieraden en om kleding hadden gevraagd, en die van hen gekregen hadden (vgl. Ex. 3:2-3 en 11:2-3). Dat laatste kan gemotiveerd zijn door angst, maar het zou er ook op kunnen wijzen dat de Egyptenaren in zekere zin de kant van Mozes en het volk Israël hebben gekozen, zie vers 36: De Egyptenaren gingen op het verzoek

van de Israëlieten in omdat ze hun goedgezind waren (vgl. 11:3). De term 'beroven' heeft bijbeluitleggers van oudsher in verlegenheid gebracht. Voor Marcion was deze tekst zelfs aanleiding om de God van het OT diametraal tegenover de God van het NT te plaatsen. Andere theologen hebben op verschillende manieren geprobeerd om de tekst te rechtvaardigen. De Egyptenaren gaven de sieraden *vrijwillig* aan de Israëlieten weg, dankzij de inwerking van God. Het beroven wil slechts uitdrukken dat de Israëlieten, die zelf jarenlang door Egypte zijn uitgebuit en geplunderd, nu zelf krijgen de kans om de Egyptenaren, met medewerking van henzelf, van hun spullen te beroven. Zo hoeven ze niet met lege handen op weg te gaan.

37-39 Rameses is een alternatieve naam voor Raämses, een van de twee steden waar de Israëlieten volgens 1:11 bouwwerkzaamheden hadden moeten verrichten. Beide namen verwijzen naar de stad Pi-Ramasse, een stad die door Raämses II in de dertiende eeuw v.Chr. werd uitgebouwd. Geleerden die een datering van de uittocht in de dertiende eeuw v. Chr., ten tijde van Ramses II, voorstaan, noemen de vermelding van deze stad als argument voor die datering. Andere bijbelgeleerden dateren de uittocht in de vijftiende eeuw v. Chr.. Volgens hen gebruikt de bijbeltekst een latere naam: in de tijd van de uittocht zelf heette de stad Avaris. Sukkot lag waarschijnlijk ten zuidoosten van Rameses.

Het getal zeshonderdduizend kan moeilijk als historisch worden beschouwd. Volgens andere gegevens (o.a. Deut. 7:7) was Israël maar een klein volk. Om die reden menen sommige bijbelgeleerden dat het Hebreeuwse woord 'elef' (אֶלֶף) hier niet, zoals gebruikelijk, 'duizend' zou betekenen, maar 'families' of 'clans'. Dan zou het gaan om 600 families. Dat zou aansluiten bij vers 51, waar staat dat het volk in groepen was geordend. Maar het ligt meer voor de hand om het getal hyperbolisch op te vatten, als aanduiding voor een heel grote groep. Extreem grote getallen komen wel vaker voor in teksten uit de oudheid.

In vers 38 gaat het misschien om personen die zich bij de Israëlieten hadden aangesloten. Of om groepen die gebruik maakten van deze gelegenheid om eveneens Egypte te ontvluchten, zoals slaven.

40-42 Hoe vers 42 precies geïnterpreteerd moet worden, is omstreden. Letterlijk vertaald staat er: 'Een nacht van waken was het voor de HEER om hen te doen uitgaan uit het land Egypte'. De woorden 'Een nacht van waken was het voor de HEER' kunnen op twee manieren worden opgevat:

- (a) 'Het was voor de Heer een nacht waarin Hij waakte' > De HEER waakte in die nacht over de Israëlieten en daarom moeten de Israëlieten zelf voortaan ook waken in die nacht.
- (b) 'Een nacht van waken is het *ter ere van* de HEER' > De Israëlieten waakten in die nacht, en daarom moeten ze voortaan steeds waken in de pesachnacht om God daarmee te eren.

De meeste vertalingen, waaronder de NBV/NBV21, kiezen voor de eerste optie.

III. Aanvullende voorschriften voor het pesachfeest (v.43-50)

46 Het pesachlam moest heel blijven. Dit hield waarschijnlijk verband met de voorstelling van de eenheid van de gemeenschap: de compleetheit van het dier representeerde de eenheid van de gemeenschap, zoals bij vers 9 ook ter sprake is gekomen. In het Nieuwe Testament wordt vermoedelijk naar deze tekst verwezen in Johannes 19:33-36 (en vgl. Ps. 34:21).

51 Dit vers vormt in feite het begin van een nieuwe eenheid, dat doorloopt in hoofdstuk 13. In de Hebreeuwse tekst is dit aangegeven met het setuma-teken (een teken waarmee de Masoreten een nieuwe paragraaf aanduiden) aan het einde van vers 50.

5. THEOLOGISCHE LIJNEN EN BETEKENIS

De exodus van groot belang voor het geloof en de godsdienst van Israël. De exodus is het moment waarop Israël geboren wordt als volk. Sterker nog, het is het moment waarop God de Israëlieten als zijn eigen volk uitverkiest. Dat gebeurde niet pas op de Sinaï, het vond al plaats in Egypte. De verbondssluiting op de Sinaï was hiervan een formalisering.

De eerste twaalf hoofdstukken van het boek Exodus tekenen een strijd af tussen de farao en de Israëlieten, of eigenlijk: tussen de Egyptische goden en de God van Israël. In hoofdstuk 11 is duidelijk geworden dat de ondergang van farao nabij is. God zelf zal ingrijpen ten gunste van zijn volk. Daarom verbaast het in eerste instantie dat hoofdstuk 12 eerst uitgebreid ingaat op de viering van de pesachmaaltijd en het eten van het ongedesemd brood. Totdat blijkt dat het offeren van het pesachlam nodig is voor de bescherming van Israël, en het eten van het ongedesemd brood nodig is met het oog op het begin van een nieuw bestaan. Als de afschuwelijke ramp plaatsvindt, de dood van de eerstgeborenen, blijkt dat verbondenheid met de farao leidt tot de dood, terwijl verbondenheid met God leidt tot leven. God laat zien dat Hij de Heer van leven en dood is, aan wie iedereen zich moet onderwerpen, zelfs de farao. Door Israël en Egypte verschillend te behandelen, onderstreept God dat Israël aan Hem toebehoort.

Dan vindt plaats wat de farao eigenlijk had willen voorkomen: het volk Israël begint de grote reis naar het beloofde land. Naar de vrijheid. Het is een grote groep mensen die op weg gaat. Het plan van de farao om het volk te decimeren (zoals te lezen in Exodus 1) is duidelijk niet gelukt. Niet Israël is uitgedund maar Egypte zelf. De Israëlieten trekken weg als een groot volk met een indrukwekkende veestapel en voorzien van goud en zilver. Het is God zelf die daarvoor gezorgd heeft. De uittocht is een machtige daad van God, die het volk nooit mag vergeten. Aan alle komende generaties moet de uittocht en de betekenis van de tradities die daarbij horen, worden ingeprent. De Israëlieten moeten de gebruiken altijd blijven uitvoeren. Zo blijven ze denken aan Gods bevrijding en zo blijven ze God trouw. Het latere Israël moet zich vereenzelvigen met het Israël van de uittocht en moet de uittocht ervaren als een persoonlijke beleving. Door drie gebruiken moet het verleden steeds levend worden gehouden:

1. het offeren van het pesachlam
2. het feest van het Ongedesemde brood
3. de wijding van de eerstgeborenen (zie Ex. 13)

Deze drie voorschriften ontleen hun gezag aan het feit dat ze door God bij de uittocht aan de Israëlieten zijn gegeven en door hen zijn uitgevoerd, al tijdens de uittocht zelf of later in het beloofde land.

Wat is het doel van deze drie gebruiken? Ze moeten Israël duidelijk maken dat zij het eigendom zijn van God, Gods eigen volk. Dat ze een volk moeten zijn dat aan God is toegewijd (Deut 7:6; 14:2 etc), en dat ze, uit dankbaarheid voor wat God voor hen gedaan heeft, zijn voorschriften moeten naleven.

Het herdenken van de bevrijding bepaalt Israël er dus bij dat het aan God toebehoort en verplichtingen jegens hem heeft. Maar het gedenken van de uittocht schept ook een nieuwe verwachting. De zekerheid

dat God zijn volk in het verleden heeft gered, biedt uitzicht op een nieuw bevrijdend handelen van God. De liturgie bij Pesach bestaat niet alleen uit dankzegging en lofprijzing maar ook uit verwachting. Volgens vroeg-rabbijnse uitleg zal die toekomstige bevrijding in de nacht van Pesach plaatsvinden.

6. HET EXODUSMOTIEF IN ANDERE DELEN VAN DE BIJBEL

De uitspraak dat de HEER, Israëls God, degene is die Israël uit Egypte heeft geleid, is een van de meest elementaire en meest herhaalde geloofsuitspraken in het Oude Testament. Met de bevrijding uit Egypte wordt Israël het volk van God. De gebeurtenis werpt licht op de grootheid van God en op zijn betrokkenheid op Israël.

Hier volgt een selectief overzicht van de exodus in de Pentateuch, bij de profeten en in het Nieuwe Testament.

In de Pentateuch: geboden

In de Pentateuch zijn verschillende geboden en voorschriften gemotiveerd onder verwijzing naar het verblijf in Egypte (o.a. Deut. 10:19):

- De tien geboden zijn gegrond op de uittocht (Exodus 20:2)
- Het sabbatsgebod wordt met de uittocht in verband gebracht
- Andere geboden worden verbonden met de uittocht, bijvoorbeeld het verbod op het uitbuiten van vreemdelingen (Ex. 23:9).

Kortom: Bij allerlei gelegenheden moet Israël bepaald worden bij de uittocht. Heel het leven moet in het teken staan van de weldaden die God bij de uittocht aan Israël bewezen heeft (Deut. 16:3). Het besef dat de Israëlieten zelf vreemdelingen en slaven zijn geweest, en dat ze hun bestaan aan God te danken hebben, moet de 'geest' van de wet zijn.

In de profeten: een nieuwe exodus

In de profetenboeken, met name de grote profeten, komen we de gedachte tegen van een nieuwe, tweede exodus. Dezelfde God die eens een weg gemaakt heeft door de zee en de wagens van de Egyptenaren in de zee liet vergaan, zal Israël opnieuw bevrijden en het land herstellen. De exodus wordt als het ware een referentiepunt waarop elke toekomstige bevrijding kan worden gebaseerd. We zien dit met name in:

Jesaja: Zie onder andere in Jes. 43:16-21; 44:26-27; 48:20-21; 49:9-12; 51:9-11; 52:10-12. De voorstelling in Deutero-Jesaja is dat de uittocht uit Egypte een scheppende gebeurtenis was, waarbij God een nieuw volk creëerde uit de chaos van wanorde en duisternis (43:15). Dat zal ook bij de tweede exodus gebeuren – Gods bevrijding van het volk uit Babylonië, het nieuwe Egypte. De nieuwe exodus zal de eerste zo overtreffen dat het volk de eerste als het ware zal vergeten (43:18). De mensen moesten Egypte in haast verlaten, maar Babylonië kunnen ze op hun gemak verlaten, volledig verzekerd van Gods beschermende aanwezigheid (52:12). Tijdens de eerste exodus voorzag God tijdens de woestijnreis in de behoeften van het volk, maar tijdens de tweede exodus zal Hij hen nog overvloediger zegenen.

Jeremia: De profeet Jeremia sprak over een tijd waarin het volk zou terugkeren uit ballingschap en Jeruzalem hersteld zou worden. God zou zijn volk wegleiden als een herder zijn schapen, en weer naar het land van hun voorouders terugbrengen. In het licht van deze nieuwe grote bevrijding zou de oude exodus verbleken. Niet langer zouden de mensen zeggen: “Zo waar de HEER leeft, die het volk van Israël uit Egypte heeft bevrijd,” maar: “Zo waar de HEER leeft, die het volk van Israël uit het land van het Noorden heeft bevrijd en uit de andere landen waarheen Hij het verdreven had” (16:14-15; vgl. 23:7-8).

Ezechiël: Met name in Ez. 20:33-44 wordt het motief van de nieuwe exodus gebruikt. Ezechiël schetst het beeld van een ‘omgekeerde exodus’. God zal zijn volk opnieuw de woestijn inleiden. Daar zal Hij hen aan een oordeel onderwerpen. Degenen die tegen Hem in opstand komen, mogen het land van Israël niet binnengaan. Maar met de andere mensen zal Hij een nieuw verbond aangaan en hen naar hun eigen land terugbrengen.

Ook in **Zacharia** komen we dit motief van een nieuwe exodus, een grote terugkeer van de ballingen naar Israël, tegen. Net zoals God destijds de Egyptenaren versloeg, zo zal Hij alle volken die Israël vijandig gezind zijn verslaan (Zach. 10:10-11).

In het Nieuwe Testament: Jezus en het pesachlam

- In het Nieuwe Testament wordt de exodus-traditie op een nieuwe manier ingevuld. Er wordt een parallel getrokken tussen de bevrijding uit Egypte en de bevrijding door het sterven en de opstanding van Jezus:
In het Evangelie volgens Johannes vinden Jezus' kruisiging en dood plaats op de dag waarop de pesachoffers in de tempel worden aangeboden en geslacht (vgl. 19:31,42). Daarnaast is er sprake van majoraan (19:29) en het niet verbrijzelen van zijn beenderen (19:36). Het ligt volgens veel uitleggers voor de hand om een vergelijking te trekken tussen Jezus en het *pesachlam*.
In 1 Korintiërs 5:7 noemt Paulus Christus rechtstreeks het pesachlam; het punt van vergelijking is dat met hun dood een nieuwe tijd is ingeluid (zie bij de uitleg van Ex. 12:8-10). In Johannes 1:29 en 1 Petrus 1:18-19 wordt Jezus ook met een lam vergeleken, maar de primaire achtergrond is hier Jesaja 53. De link tussen het lam in Openbaring 5:6 en het pesachlam is omstreden.
- Er ligt een verbinding tussen het joodse en christelijke pesachfeest via het *gedenken*: Zoals Mozes het volk opdroeg de bevrijding uit Egypte ieder jaar tijdens het pesachfeest te herdenken (Exodus 13:3-10), zo moedigt Jezus de gelovigen aan om telkens opnieuw een maaltijd te vieren ter gedachtenis aan Hem (o.a. Lucas 22:7-20).
- Tot slot: de gebeurtenissen tijdens Pesach hebben zowel voor de Israëlieten of Joden als ook voor christenen *invloed op hun hele leven*. Zoals volgens Deut. 16:3 de uittocht het hele leven van de Israëlieten moet beheersen, zo moet volgens het NT Christus' bevrijding van de mens uit de zonde en de dood, het leven van christenen beheersen. En zoals in het OT het toebehoren aan God door de uittocht gevolgen heeft voor de *ethiek* (o.a. Ex. 23:9; Deut. 10:19), zo geldt dat in het NT voor het toebehoren aan Christus (o.a. Rom. 6:1 e.v.; 2 Kor. 5:14 e.v.).

7. VERBINDING MET ACTUELE THEMA'S

Hier volgen een paar aanknopingspunten die kunnen helpen om aan dit gedeelte betekenis te geven in ons eigen leven.

Twee thema's die in het Exodus-verhaal op de voorgrond staan, zijn ook nu nog zeer actueel:

1. Bevrijding/vrijheid
2. Een nieuw begin

In de bijbeltekst zien we dat de nieuw verkregen vrijheid niet altijd eenvoudig blijkt te zijn. Zodra de Israëlieten, op weg naar het beloofde land, in moeilijke omstandigheden terechtkomen verlangen ze terug naar de vetpotten van Egypte. Dan zijn ze liever slaven van de farao dan afhankelijk van God. Het volk moet leren op God te vertrouwen. Wanneer je niet afhankelijk bent van andere mensen, blijkt des te meer hoe afhankelijk je bent van God. God geeft de Israëlieten voorschriften om goed met hun vrijheid om te gaan. Zonder regels ontardt vrijheid in anarchie en tot onderdrukking van de zwakken door de sterke. Zo kan vrijheid uiteindelijk leiden tot een nieuwe dictatuur. Vrijheid kan alleen maar stand houden, wanneer er door goede regels richting aan wordt gegeven. Zonder die regels kan de mens vrijheid niet aan. Daarvoor is er eerst een verandering van geest nodig. Ezechiël profeteerde daar al over, zie Ezechiël 36:26-27.

Net als voor de Israëlieten geldt ook voor ons dat we soms moeilijk met die vrijheid om kunnen gaan. Vrijheid vereist verantwoordelijkheid. Anders kan de vrijheid van de één kan ten koste gaan van de ander. Vrijheid kan leiden tot ongebreideld consumptisme, waardoor de aarde zwaar wordt belast. Economische vrijheid kan leiden tot een keiharde maatschappij. En tijdens de coronaperiode hebben we gezien hoe betrekkelijk vrijheid eigenlijk is: Het leek er soms op alsof we moesten kiezen tussen vrijheid en gezondheid. De verschillende afwegingen die mensen hierin maakten, zorgden soms voor grote verdeeldheid. Dit alles leidt tot de vertwijfelde vraag: wat is nu eigenlijk vrijheid? Het doet denken aan een liedje van Klein Orkest uit de jaren 80, ten tijde van het communisme, over het verschil destijds tussen Oost en West Berlijn. Daarin wordt heel sterk uitgedrukt hoe relatief vrijheid eigenlijk is. (zie <https://www.youtube.com/watch?v=I7CtI6LKgaY> 1:45 – 3:28)

*West Berlijn, de Kurfurstendam
Er wandelen mensen langs porno- en peepshow
Waar Mercedes en Cola nog steeds op een voetstuk staan
En de neonreclames die glitterend lokken
Kom dansen, kom eten, kom zuipen, kom gokken
Dat is nou veertig jaar vrijheid, er is in die tijd veel bereikt
Maar wat is nou die vrijheid zonder huis zonder baan
Zoveel Turken in Kreuzberg die amper kunnen bestaan
Goed, je mag demonstreren, maar met je rug tegen de muur
En alleen als je geld hebt, dan is de vrijheid niet duur*

In het Nieuwe Testament lezen we over Gods bevrijding van de mens door Jezus Christus. Door zijn sterven en opstanding heeft Jezus ons bevrijd uit de macht van de duisternis, de zonde en de dood. Als christenen mogen we ons dus bevrijd weten. Maar we leven nog steeds in een gebroken wereld. Ook in het Nieuwe Testament is de gedachte dat we mogen vooruitkijken naar de toekomst, naar het moment dat die bevrijding ten volle werkelijkheid wordt. Het moment dat Gods koninkrijk aanbreekt. Pasen is dus ook voor christenen niet alleen een feest van gedenken maar ook van verwachten. En we hoeven niet passief af te wachten, we kunnen Gods koninkrijk zelf een stukje dichterbij brengen door te leven zoals

Jezus dat van ons gevraagd heeft. Door een leven te leven in afhankelijkheid van God en in dienstbaarheid aan de naaste. Op die manier kunnen we iedere dag een kleine stap zetten op weg naar het uiteindelijke einddoel: het koninkrijk van God waar we écht vrij zullen zijn.

Een aantal vragen rondom dit thema om verder over door te praten of over na te denken:

- Op wat voor manier is deze belangrijke gebeurtenis in de godsdienst van Israël ook voor ons geloof van belang?
- In iedere generatie moet ieder individu zichzelf beschouwen als zelf uit Egypte te zijn getrokken” (Haggada). Hoe ziet jouw eigen uittocht eruit?
- De uittocht en Pasen betekenden voor de Israëlieten een nieuw begin. In wat voor opzicht kan Pasen ook voor ons een nieuw begin betekenen?
- De Israëlieten werden beschermd en gered van de dood door het bloed van een lam. Waardoor weet jij je beschermd?
- In Exodus 12 wordt nadruk gelegd op het belang van het gedenken van wat God voor zijn volk gedaan heeft. Hoe kunnen wij tijdens Pasen vormgeven aan het gedenken?
- Wat betekent voor jou echte vrijheid? Waardoor voel jij je gebonden?
- Wat betekent het voor jou om door Christus bevrijd te zijn?
- Hoe zou je zelf kunnen bijdragen aan het dichterbij brengen van Gods koninkrijk?

BIJLAGE 1: DE HISTORISCHE ACHTERGROND VAN PESACH

Volgens veel bijbelwetenschappers zijn Pesach en het feest van het Ongedesemde brood van niet-Israëlitische oorsprong en pas later met de uittocht in verband gebracht.

Pesach (Pasen) was van oorsprong een offerfeest van herders/(half-)nomaden, gevierd in het voorjaar wanneer de dieren hun jongen werpen en de herders hun winterkampen verlaten om naar de zomerweiden te gaan. De nomaden brachten het offer van een jong dier om de vruchtbaarheid en het welzijn van de kudde te bevorderen. Ze beschermden zich tegen de gevaren die zich in deze tijd van het jaar voordeden (zoals de verschroeiende oostenwind) en die als kwade machten werden gezien, door het bloed van het offer op de huizen (tenten) en misschien ook op het vee te smeren. Deze apotropeïsche bloedrite is met het verblijf van de Israëlieten in Egypte in verband gebracht. De bloedrite heeft in de godsdienst van Israël een nieuwe betekenis gekregen. Volgens sommige geleerden was het feest dat de Israëlieten in de woestijn wilden gaan vieren (zie o.a. Exodus 5:1) dit oude herdersfeest.

Massot (feest van het Ongedesemde brood) was een landbouwfeest dat in ongeveer dezelfde tijd als het herdersfeest, dus in het voorjaar, gevierd werd. Het feest werd gevierd tijdens het begin van de eerste oogst (de gersteoogst), en ter gelegenheid van de vernieuwing van het leven op het land. Zeven dagen lang werden de eerste vruchten van de gersteoogst genuttigd zonder daarbij gebruik te maken van iets uit de vorige oogst (zoals zuurdesem). Het was dus een nieuw begin. De Israëlieten namen dit feest na de intocht van de Kanaänieten over. Al vroeg werd het in verband gebracht met de geschiedenis van de bevrijding uit Egypte.

Volgens De Vaux zijn de twee feesten aan elkaar gekoppeld ná de hervorming van Josia maar vóór de ballingschap. Vandaar dat Ezechiël deze data kent en aanvaardt (Ez. 45:21). Pesach begon voor de Israëlieten op de 14e dag van de maand nisan, het feest van het Ongedesemde brood begon op de 15e dag van diezelfde maand.

Dat deze voor-Israëlitische feesten door de Israëlieten zijn overgenomen en gehistoriseerd, kan niet bewezen worden. Wel is het volgens de meeste bijbelwetenschappers aannemelijk dat de Israëlieten bestaande religieuze gebruiken en symbolen hebben overgenomen en in dienst hebben gesteld van de herdenking van de grote feiten in hun geschiedenis, en dat ze deze gebruikt hebben om vorm te geven aan hun feesten. Hoe dit precies gegaan is, valt niet te reconstrueren.

BIJLAGE 2: DE DATERING VAN DE UITTOCHT

Over de datering van de uittocht bestaan verschillende opvattingen. Sommige historici denken dat de uittocht een terugprojectie is uit een veel later tijd om Israël een gezamenlijke identiteit te geven. Anderen zijn van mening dat de exodustraditie teruggaat op een historische kern van een groep rond Mozes die zich in Kanaän bij de stammen van Israël heeft gevoegd. Weer anderen beschouwen de uittocht van Israël als historisch, maar de dateringen daarvan lopen uiteen. In het schema hieronder staan drie dateringen kort aangeduid:

Datering uittocht	Farao t.t.v. de onderdrukking	Farao t.t.v. de uittocht	Datering intocht	Argumenten
13 ^e eeuw	Ramses II	Mernefta	Rond 1220/1240	Hiervóór pleit de naam van de stad Raämses: deze stad is zo door Ramses II genoemd (Pi-Ramasse). Hiertegen pleit dat op de Mernefta-stèle uit 1210 Israël wordt genoemd onder de overwonnen gebieden/volken. Daaruit blijkt dat Israël al een factor van betekenis moet zijn geweest vóór 1210.
Vroege datering: Midden 15 ^e eeuw (1445)	Toetmoses III		Einde 15 ^e eeuw (1405)	Volgens 1 Kon. 6:1 vond de uittocht 480 jaar vóór de bouw van de eerste tempel (960 v. Chr.) plaats. Raämses (Pi-Ramasse) is in dit geval een latere benaming. T.t.v. de uittocht heette de stad Avaris.
Vroege datering: Eind 15 ^e eeuw (1405)	Toetmoses I	Amenophis II (?)	1365	Volgens 1 Kon. 6:1 in de Septuaginta vond de uittocht 440 jaar vóór de bouw van de eerste tempel (960 v. Chr.) plaats.

BRONVERMELDING

N. L. Collins, 'Did the Israelites Leave Egypte with Unleavened Bread? The Historical Significance of the Israelites' Food' in: *Biblical Theology Bulletin* 46 (2016), 3-11.

R. De Vaux, *Hoe het oude Israël leefde II*, Utrecht 1973), 429-445.

F.C. Fensham, *Exodus*, POT, 3e druk, Nijkerk 1984.

Israel Finkelstein en Neil Asher Silberman, *De Bijbel als mythe. Opgravingen vertellen een ander verhaal*, Den Haag 2006.

C. Houtman, *Exodus II*, COT, Kampen 1989, 131-202.

H. Jagersma, *Geschiedenis van Israël in het oudtestamentische tijdvak*, Kampen 1990, 59-65.

M.J. Paul, G. van den Brink en J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Genesis-Exodus*, Studiebijbel Oude Testament 1, Veenendaal 2004.

W.H.C. Propp, *Exodus 1-18*, The Anchor Yale Bible, New Haven/Londen 1999, 355-461.

J. T. Thames, Jr., 'Keeping the Paschal Lamb: Exodus 12.6 and the Question of Sacrifice in the Passover-of-Egypt' in: *Journal for the Study of the Old Testament* 44/1 (2019), 3-18.

J. A. Wagenaar, 'Passover and the First Day of the Festival of Unleavened Bread in the Priestly Festival Calendar' in: *Vetus Testamentum* 54/2 (2004), 250-268.